

בעניין מעשר כספים

הרב נחום אליעזר רבינוביץ

שאלה

- א. כיצד יש לחשב מעשר כספים מן ההכנסות?
- ב. האם ניתן להחשיב את את תשלומי מס ההכנסה והביטוח הלאומי כחלק ממעשר כספים?
- ג. האם ניתן להחשיב הוצאות בגין חינוך הילדים, כגון תשלומים לבית הספר או לחוגים, כחלק ממעשר כספים?
- ד. האם הכלל של "עניי עירך קודמים" הוא גיאוגרפי בלבד? כך לדוגמא, האם עלי להפריש לטובת עניי מקום מגורי, או ניתן לתת לעניים אחרים שהזדהותי עם מצבם ומצוקתם גבוהה יותר?

תשובה

גדר מעשר כספים

על המקור למעשר כספים יש מחלוקת. הראב"ד בהשגות על הרמב"ם (הל' מלכים ט, א) רומז לכתוב אצל אברהם (בראשית יד, כ): 'ויתן לו מעשר מכל'. אמנם הרמב"ם לא התייחס לפסוק זה, הואיל ומצות מעשר כפי שנצטוונו בתורה אינה נוהגת אלא בגידולי קרקע. לפיכך העדיף הוא להסתמך על מדרש בראשית רבה (טו, ו): "וימצא בשנה ההוא מאה שערים" (בראשית כו, יב)... מפני מה מדד אותה? מפני המעשרות", ועל פי זה כתב: "ויצחק הפריש מעשר" – כלומר נהג מצות מעשר כפי שהיתה עתידה להצטוות לזרעו, שהיא בגידולי קרקע דווקא. מטעם זה גם לא הביא הרמב"ם את הכתוב אצל יעקב אבינו (בראשית כח, כב): 'וכל אשר תתן לי אעשרנו לך', כי שם מדובר על כל נכסיו, ואין זו מצוה מן התורה.

ואמנם כך הוא בכתובות (ג, א; פירוש רש"י בסוגריים): "אמר רבי אילעא: באושא התקינו, המבזבז (לעניים) אל יבזבז יותר מחומש (שבנכסיו, שלא יצטרך לבריות). תניא נמי הכי: המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, שמא יצטרך לבריות; ומעשה באחד שבקש לבזבז יותר מחומש ולא הניח לו חבירו, ומנו? רבי ישבב, ואמרי לה רבי ישבב, ולא הניחו חבירו, ומנו? רבי עקיבא. אמר רב נחמן, ואיתימא רב אחא בר יעקב: מאי קרא? 'וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך' (שני עישורין הוו להו חומש). והא לא דמי עישורא בתרא לעישורא קמא (דכי שקלת לקמא פשו להו ט' וכי הדרת מדלית מעשר דידהו לאו כי קמא הוא ואין כאן חומש בשניהם)! אמר רב אשי: 'אעשרנו' לבתרא כי קמא (כלומר, מעשר שני יהא כראשון)".

והשווה ירושלמי (פאה פרק א הלכה א וכתובות פרק ד הלכה ח): "רבי שמעון בן לקיש בשם ר' יודה (בפאה הגרסה: יוסי) בן חנינה: נמנו באושא שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצות".

וכך העתיק הרמב"ם בהלכות ערכים וחרמים (ח, יג): "כל המפזר ממונו במצוות לא יפזר יותר מחומש, ויהיה כמו שצוו נביאים מכלכל דבריו במשפט, בין בדברי עולם בין בדברי תורה, אפילו בקרבנות שאדם חייב בהן הרי חסה תורה על הממון ואמרה שיביא כפי מסת יד, קל וחומר לדברים שלא נתחייב בהם אלא מחמת נדרו, שלא ידור אלא כראוי לו, ונאמר: 'איש כמתנת ידו כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך' (דברים טז, יז)".

וכך הביא הרמ"א בשלחן ערוך (או"ח סי' תרנו) והוסיף על פי הרא"ש: "ומי שאין לו אתרוג או שאר מצוה עוברת אין צריך לבזבז עליה הון רב, וכמו שאמרו: המבזבז אל יבזבז יותר מחומש אפילו מצוה עוברת".

למדנו בתענית (ח, ב): "ואמר רבי יוחנן: מאי דכתיב 'עשר תעשר' (דברים יד, כב)? עשר בשביל שתתעשר". ובתוספות שם (ד"ה עשר) כתבו: "עשר תעשר – הכי איתא בסיפרי: 'עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה', אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר, רבית ופרקמטיא וכל שאר רווחים מנין? תלמוד לומר: 'את כל' דהוה מצי למימר את תבואתך, מאי 'כל' – לרבית רבית ופרקמטיא וכל דבר שמרויח".

העולה מן המקורות הנ"ל הוא שמעשר כספים אינו אלא מנהג ותיקין ולא חיוב ממש, ועוד שהוא מיועד לכל המצוות כולן, ואין צריך לומר לחינוך ילדיו לתורה.

אולם בהלכות מתנות עניים (ז, ה) פסק הרמב"ם: "בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת נותן לו כפי השגת ידו, וכמה, עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני, פחות מכאן עין רעה, ולעולם לא ימנע עצמו משלישית השקל בשנה, וכל הנותן פחות מזה לא קיים מצוה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר".

כך נפסק בשלחן ערוך (יו"ד סי' רמט, א-ב), וכתב הרמ"א שם: "ואין לעשות ממעשר שלו דבר מצוה, כגון נרות לבית הכנסת או שאר דבר מצוה, רק יתנו לעניים".

מדברי הרמב"ם הללו מוכח שאע"פ שהנתינה עד חומש מיועדת לכל המצוות כמו שנתבאר, מכל מקום מצות צדקה לעניים קודמת, ואפילו אם קורה מקרה שצריך את כל החומש לתת לעני. מאידך, בשאר מצוות לא הזכיר שיעור זה של חומש לגבי מצוה אחת בלבד, כי אם רק לכולן ביחד.

ברור שבמקורות אלה מדובר על כך שבא עני לפניך ואתה חייב לדאוג לו לבד, אשר על כן חייב אתה למלא את כל צרכיו אם אפשר לך, אפילו עד חומש מנכסיך. וכך אכן מבואר בפירוש המשנה פאה (א, א): "...ואמרו: נמנו באושא להיות אדם מפריש חומש נכסיו למצוה. וביאור השאלה הזו אצלי כך: אם ראה האדם שבויים הרי הוטל עליו לפדותם כמו שצוה ה', או רעבים או ערומים הרי הוטל עליו להאכילם ולכסותם, כמו שאמר ה': 'די מחסורו אשר יחסר לו' (דברים טו, ח) – כלומר, שישלים לו כל מה שחסר לו. והרי הוא חייב להשלים להם כל מחסורם כל זמן שמחסורם או צורך פדיונם הוא פחות מחומש ממונו או חמישיתו. אבל אם הם צריכים יותר מחומש ממונו – נותן החומש בלבד ומסתלק, ואין עליו חטא בהימנעו מהשלים כל מה שהם צריכים כיון שהוא יותר מהחומש. אבל אם לא יזדמן לו שום דבר מכל מה שאמרנו, מפריש את החומש מכל הכנסותיו, לא מן הקרן, ומוציאו בדבר מצוה".

אבל בהמשך הלכות מתנות עניים כתב הרמב"ם (ט, א-ג): "כל עיר שיש בה ישראל חייבין להעמיד מהן גבאי צדקה, אנשים ידועים ונאמנים שיהו מחזרין על העם... ולוקחין מכל אחד ואחד מה שהוא

ראוי ליתן ודבר הקצוב עליו, והן מחלקין המעות... ונותנין לכל עני ועני מזונות המספיקין לו... וזו היא הנקראת קופה של צדקה... מעולם לא ראינו ולא שמענו בקהל מישׁראל שאין להם קופה של צדקה...".

הרי מבואר שתפקידם של גבאי צדקה הוא לדאוג לצרכיהם של העניים, והעניים הנזקקים פונים אליהם ולא ליחידים, ואף חייבים הגבאים לדאוג לעניים שאינם רוצים לקחת צדקה (שם ט, ז), והיחיד נותן לקופה של צדקה ואינו חייב לתת לכל עני לבד אלא כפי שפסק שם (ז, ז): "ועני המחזר על הפתחים – אין נזקקין לו למתנה מרובה, אבל נותנין לו מתנה מועטת. ואסור להחזיר את העני ששאל ריקם, ואפילו אתה נותן לו גרוגרת אחת".

בזמננו, תודה לא-ל זכינו שמשרדי הרווחה והבריאות והמוסד לביטוח לאומי הם הם הממלאים את תפקידה של קופת הצדקה, והם אחראים לספק את צרכי העניים, ובגלל כך מטיילים על כל הציבור "מכל אחד מה שהוא ראוי ליתן ודבר קצוב עליו". כן הוא גם לגבי שאר משרדי הממשלה העוסקים בצרכי ציבור, כגון חינוך ודת וכיו"ב שהם כולם צרכי מצוה, וחובת הקהל לקיים שירותים אלה ולהטיל על כל אחד היטלים כפי מסת ידו.

מסקנה העולה היא, שבסתם אדם חייב להקדים לתת צדקה לעניים על פני כל שאר המצוות, אבל בסך הכל לא יותר מחומש. ונראה שקדימתה של מצות צדקה התבטאה בכך שגם אם נגבית לקופת הקהל ולא לעני פרטי, שיעור נתינתה היא עישור דווקא ולא פחות, והעישור השני מיועד לכל שאר המצוות. דבר זה יוצא מפורש מדברי רבינו אברהם בן הרמב"ם בספרו המספיק לעובדי השם (בתוך: מעלות כה, מעלה אדומים תשס"ה, עמ' 24-26; זהו קטע חדש שנתגלה לאחרונה בכ"י בפטרבורג, ותורגם בידי הרב נסים סבתו):

"...וביאור דבר זה בצדקה שאנו עוסקים בה עכשיו הוא שכל אחד כאשר הוא נולד הוא חסר כל רכוש, 'ערום יצאתי מבטן אמי' (איוב א, כא). ואפילו היה אביו עשיר כשלמה ואמו עשירה כמלכת שבא, כאשר הוא בא לעולם הזה הוא חסר כל ועני והוריו מטיבים לו בחינוכו וגידולו, במה שיצר ה' יתעלה בטבעם לרחם עליו כדי שיצא אל הפועל הרצון האלוהי ביצירתו. ואינו סר מאחריות הוריו וצדקתם... עד שיתבגר וירוויח אז, או ממשלח יד, או מנשי ומתנה שיקבל מהוריו או ממישהו זולתם, או באמצעות אחד מדרכי הזכיה – חובתו היא שכאשר יגיע לגדר איש וידע מה שחייבו ה' יתעלה בו, לתת צדקה עשירית ממה שירוויח.

ונבאר זאת ע"י דוגמאות ונאמר, שאם למשל נתן לו אביו במתנה מאה דינר, הוא חייב להפריש מזה עשרה דינרים לצדקה. אחר כך אם סחר בתשעים הדינרים הללו והרוויח למשל עשרים דינרים, הוא חייב לתת מהם שני דינרים לצדקה...

כללו של דבר, עשירית ממה שירוויח וירכוש בעולם הזה, מעט או הרבה, בין אם היה זה ממשלח ידו או מסחר או ירושה או דבר אחר, אם יחשב לעצמו במדויק, ידע האם מה שמפריש זה מה שהוא חייב לתת או פחות מכך או יותר מכך...

וצריך אתה לדעת שמוציאים בצדקה עבור עניי ישראל לפי הצורך שלהם... והשימוש הזה הנזכר הוא משני פנים: האחד שכל אחד ואחד יוציא הצדקה מידו באופנים הללו הנזכרים בהתאם לשיעור הצדקה ומצב מקבל הצדקה. והשני מה שאוספים בית דין מצדקות ישראל כדי שישתמשו בהם באופנים הללו הנזכרים. ומה שכללה מסורת הקדמונים ז"ל בעניין זה שהוצאה של בית הדין או

באי כוחם את הצדקה והשימוש בה הוא בשלשה דרכים: הדרך הראשונה נקראת 'תמחוי'... ודרך זו אינה נוהגת בזמננו בכל קהלות ישראל... והדרך השניה נקראת 'קופה של צדקה'..."

הרי מוכח שדין עישור לעניים דווקא הוחזק בישראל כמנהג רוח ומקובל.

כך עולה גם מכמה מקורות אחרים ונציין שניים מהם:

שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג, ח"ד ס' עד):

"מעות מעשר, יראה אחרי שהחזיקו לתתם לעניים, אין לשנותם למצוה אחרת, דנראה כגוזל עניים דאע"פ שאינו מהתורה אלא מנהג, הא קיימא לן דברים המותרים ואחרים נוהגים בהם איסור אי אתה רשאי להתירן בפניהם, שנאמר: 'לא יחל דברו ולא יחל מדרבנן [כדאיתא] פרק [ואלו מותרין] (דברים טו, א) ולא דמי להא דריש פרקא קמא דערכין (ו, ב): ישראל שהתנדב נר ומנורה לבית הכנסת מותר לשנותה למצוה אחרת, דשאני התם דאידי ואידי מצוה לגבוה, אבל מעות מעשר כספים כבר זכו בהם עניים ע"י מנהג שכך נהגו כל הגולה, ואין לשנות מעניים למצוה אחרת שאין לעניים צורך בהן, דתנן פ"ב דשקלים (משנה ה) מותר עניים לעניים".

שו"ת מהרי"ל (ס' טד) – בשאלה:

"...וכי תימא דמתניתין מיירי דווקא במעשרות ובתרומה שהוא דאורייתא, משום הכי צריך להתנות להפקיעו מקדושתיהו ויהא חולין ביד המלוה, אבל מעות מעשר שאנו לוקחים מן הריבית אינו אלא מנהג, משום הכי אינו צריך להתנות – מכל מקום, כיון שיש לו סמך מן המקרא 'עשר תעשר', דמיירי בכל עישורא, ומשום הכי אנו לוקחים מעשר מכל דבר, אם כן, מי יתירנו להתנות בלא ידיעת העניים..."

ובתשובה שם כתב:

"...וכי תימא הא עדיין לא בא לעולם והיאך נתפס שם מעשר על אלו מעות, הא ודאי בתרומות ומעשרות דאורייתא אין להפריש כלל בכהאי גוונא אפילו מן התלוש על המחובר, אבל זה על זה אין לחוש למעשר כספים. הגע עצמך אין מעשרין שלא מן המוקף, או ממין על שאין מינו, החדש פירות שנה זו על שעברה, וכמה חומרות דנהיגי במעשר דאורייתא. ומהאי טעמא במעשר כספים דרבנן התיר הגדול מהר"י אופנהיים בתשובה להאכיל לאביו ולאמו, דבדאורייתא תבא לו מאירה... והמרבה מעשרותיו מקולקלין ומאכיל הלוי או העני טבל, והכא במעשר דידן משובח ותבא לו ברכה עד בלי די, וכן המקדימו..."

דרך החישוב

בעניין דרך חישוב המעשר כתב בשו"ת תשב"ץ (ח"ב ס' קלא): "ומכאן ולהבא במה שהוא מרויח הוא חייב לצמצם החשבון ולהפרישו וליתן אותו לעניים, ואם יש לו בנים והוא מפרנס[ם] הם קודמין לזה, דקיימא לן (ספרי פ' ראה פיסקא קטז): ענייך ועניי עירך ענייך קודמין. ועל זה אמרו בפרק נערה שנתפתתה (כתובות ג, א): 'אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת' – וכי אפשר לו לאדם לעשות צדקה בכל עת, רבותינו שביבנה אמרו ואמרי לה ר' אלעזר, זה הזן בניו ובנותיו קטנים. ואפילו אין לו בנים והוא צריך למזונותיו להתפרנס ממעשה ידו, הוא קודם לכל אדם, וכמו שאמרו בפרק איזהו נשך (בבא מציעא סב, א): חייך קודמין לחיי חברך. ואמרו בפרק בתרא דהוריות (יג, א): היו הוא ואביו רבו בבית האסורים הוא קודם וכו'. ובפרק אלו מציאות (בבא מציעא לג, א) אמרו: אבדתו ואבדת אביו

אבדתו קודמת. ואמרינן בגמרא (שם): מנא הני מילי? אמר רב יהודה אמר רב: דאמר קרא: 'אפס כי לא יהיה בך אביון' – שלך קודם מכל אדם".

וראה דברי מרן בשו"ת אבקת רוכל (ס' א): "על ענין המעשר להפריש מממונו – אשר שאלתני על דבר המעשר באיזה אופן יפריש כו' ומה יעשה בו, אחוך דעתי הצרה בקצרה ואקדים ואומר כי אין ספק שלהיות ענין הפרשת מעשר מהממון דבר גדול מאד עד שאמרו חז"ל (שבת קט, א): 'עשר תעשר' עשר בשביל שתתעשר... לכן צריך לדקדק בעשיית המצוה הזאת... ולפי שיש אנשים שמפרישין מעשר מממונם ולא כראוי, כי מתחילה אין מפרישין מן הקרן עד שיריחו, ומה שיריחו אין מפרישין מן הריח רק מה שיריחו יותר על הוצאתם מאכילה ושתיה ולבוש ושאר הדברים הצריכין לפיזור ומהמותר יפרישו – לזה אני אומר כי אין יוצאים בזה ידי חובתן, כי צריך בתחלה כדי שיהיה מותר לנסות השי"ת בו ושיזכה בזה למעלת העושר, שיעשה חשבון מכל אשר יש לו גם מהקרן, ומכל עשרה יפריש אחד לא פחות ולא יותר, ואם ישאר איזה מותר שאינו מגיע לחשבון עשרה יניחנו בכיס לבדו ולא יערבנו עם השאר, ואחר שהפריש מהקרן יסתחר במעותיו ובכל חצי שנה יעשה חשבון ויראה מה שהרויח יותר על כל אשר פיזר בדברים הצריכים לבית כמו שאמר, ויקח מעשר כמו שאמרנו".

עוד נראה להביא מספר ראשון לציון (יו"ד ס' רמט, א): "נראה דעל כל פנים לא מחייב לתת המעשר אלא אחר שיטול שיעור המס, לא שיתחייב לתת המעשר עליו והוא צריך לתת למס, הגם שהוא ריח לו, הרי הוא נותנו במס, דהוי כצדקה, ודמי הא לפאה דפטורה מהמעשר...".

מובן מאליו שהראשון לציון בדברו על "מס" מתייחס להיטלים שגבו שלטונות הגויים מישראל, שהללו אין נכללים בהכנסותיו ואין מקום שיתן מתוכם מעשר. אבל ההיטלים שהטילו גבאי צדקה, שהם עצמם צדקה ובכך מקיים האדם את מצוותו – ההיטלים הללו הם חלק מן המעשר, ואפילו כפו עליו לתתם. והרי כך נפסק בשלחן ערוך בהלכות צדקה (יו"ד ס' רמח): "ומי שנותן פחות ממה שראוי ליתן בית דין כופין אותו... ויורדין לנכסיו בפניו ולוקחין ממנו מה שראוי לו ליתן".

העולה מדברי מרן בתשובתו הוא שיחשב את הכנסותיו בכל חצי שנה, וכאשר מחשב את המעשר יש לו לנכות מרווחיו לא רק את ההוצאות ההכרחיות כדי לנהל עסקיו, אלא מנכה גם הוצאותיו "בדברים הצריכים לבית".

אמנם בערוך השלחן (יו"ד רמט, ז) חולק בשתי נקודות אלה:

"דבר פשוט שהריח מחשבין בכל שנה ושנה מראש השנה עד ראש השנה... וכל ההוצאות שהיו לו על העסק, אף מה שנסע הוא בדרך ואכל ושתה – הכל נחשב על הוצאות העסק ומנכה הכל. ומה שנשאר ריח אחר ניכוי כל ההוצאות מקרי ריח. אבל הוצאות ביתו לא ינכה. ולכן מי שמרויח אלף זהובים לשנה נותן מאה או מאתים לצדקה, אע"ג שהוא בעל הוצאה בביתו עוד יותר מאלף זהובים, מכל מקום חייב ליתן מעשר מן הריח... הוצאות בניו ובנותיו הקטנים, אע"ג דדרשינן: 'עושה צדקה בכל עת' – זה הזן בניו ובנותיו כשהן קטנים (כתובות ג, א), מכל מקום אין זה בכלל צדקה... ואם הוכרח לתת איזה צדקה מרובה שעדיין אין בריח שלו כל כך מעשר יכול ליתן ולוות על סמך הריח שיריח אחר כך, ואז ינכה מהריח מהמעשר ויתן לכיסו".

אשר למועד החישוב אם בכל חצי שנה או בכל שנה, אם בראש השנה או ביום אחר, נלפע"ד שלא דיברו על כך אלא כפי הנוהג בעולם העסקים, שהרי לא ציינו לשום מקור, ובפרט שכל העניין הזה

אינו לא חיוב מן התורה ואף לא מדרבנן, וכך כתב במפורש הב"ח (יו"ד סי' שלא): "... אבל מה שאדם מעשר ממה שמרויח במשא ומתן ככספים ושאר קוֹחים אינו בכלל זה (=של מעשר עני, שאין נותנין ממנו לצדקה), ויכול ליתן ממנו לצדקה ולפדיון שבויים, שהרי אינו חייב בה לא מן התורה ולא מדרבנן".

אף שרבו הדיונים בדבריו, מכל מקום ודאי שאין שום חיוב לעשות את החישוב בזמן מסוים, ואף שיש רמז לגבי מעשר גידולי קרקע שכתוב 'שנה שנה'. ברם, היום על פי חוק המדינה כל אדם חייב לעשות חישוב הכנסותיו פעם בשנה, ואין ספק שבהקשר זה ראוי לעשות גם החישוב לעניין צדקה.

אולם בעניין השני שחולק בעל ערוך השלחן בער אנכי ולא אדע, ואחבמכ"ת איך ניתן לומר שאם אדם מרויח אלף זהובים לשנה והוצאות ביתו עולות עוד יותר מאלף, לא די שהוא מוכרח ללוות ולשקוע בחובות כדי לתת לחם בפי הטף אלא שנחייבנו עוד לתת מאה לצדקה! אין זאת אלא שיש פה איזה חסרון דברים, או שמא מדובר על בן אדם שמוציא הוצאות מרובות בביתו ונוהג כמו עשיר גדול, ובמקום להוציא יותר מאלף על בני ביתו יכול הוא להסתפק בהרבה פחות, אלא שהוא פזרן גדול ומעמיד פנים כבעל ממון – ודאי אדם כזה אין לו לפזר על הוצאות ביתו על חשבון צדקה.

על כל פנים, למעשה יש לסמוך על דברי מרן באבקת רוכל, כמובן בתנאי שהוצאותיו בביתו הינן הכרחיות ובסיסיות, והיינו שמכלכל את דבריו במשפט, כמו שכתב הרמב"ם שהובא לעיל.

אמנם נתבאר שמעיקר הדין יש מקום לנכות מסים ואף הוצאות ביתו, אבל כל זה אמור באדם שהכנסותיו הן יחסית ממוצעות ותלויים בו בני בית מרובים, אך אדם שהכנסתו ברווח עליו לזכור תמיד שמצות הצדקה אין למעלה ממנה, וכתב הרמב"ם (הל' מתנות עניים, י, א-ג): "חייבין אנו להזהר במצות צדקה יתר מכל מצות עשה, שהצדקה סימן לצדיקי זרע אברהם אבינו, שנאמר: 'כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו... לעשות צדקה'. ואין כסא ישראל מתכונן ודת האמת עומדת אלא בצדקה... ולעולם אין אדם מעני מן הצדקה, ואין דבר רע ולא הזק נגלל בשביל הצדקה, שנאמר: 'והיה מעשה הצדקה שלום'... כל המעלים עיניו מן הצדקה הרי זה נקרא בליעל כמו שנקרא עובד עבודה זרה בליעל...".

ולהלן שם (הלכה טו) כתב: "וכל המאכיל ומשקה עניים ויתומים על שלחנו הרי זה קורא אל ה' והוא עושה ומתענג, שנאמר: 'אז תקרא וה' יענה'".

עניי עירך

הכלל "עניי עירך קודמים" אינו בא להוציא עניים שהנותן מזדהה איתם, אע"פ שהם גרים רחוק ממנו. אבל בכל זאת אין לאדם להתעלם מן העניים הגרים במקומו, ועליו לתת קצת מהסכום לעניי מקומו, והשאר יוכל לתת למקומות אחרים. והראני ידידי הר"ר אליעזר רייף שנראה שכבר רווח בישראל שנתנו לעניי עיר אחרת על חשבון עניי העיר, כפי שעולה משני מקורות:

כתב באור זרוע (ח"א הל' צדקה סי' כ): "ואע"ג דתניא בתוספתא דבבא קמא (יא, ג): האומר תנו מאתיים דינרים לעניים יתנו לעניי אותה עיר, ר' אחא אמר לעניי כל ישראל – אין לכופף את היורשים ליתן לעניי אותה העיר, אפילו אם תמצא לומר שהלכה כתנא קמא ולא כר' אחא, כי כך מנהג, שהרבה עשירים נפטרו בצרפת ובשאר מקומות, והיו נודרים לצדקה דבר גדול, ולא היו נותנין אותה לעניי

העיר, אלא היו מחלקין לכאן ולכאן במה שהיה נראה בעיניהם. לפי שהדבר ידוע עכשיו שלעניים מועטים שבאותה העיר אין מתכוונים ליתן הכל ולא לאורחין הבאין לעיר, ואז היו ישראל מרובים בעיר אחת והיו הרבה עניים בעיר שמחלקים להם הצדקה יותר מעכשיו" (דברי האור זרוע הללו הובאו במרדכי בבא בתרא ס' תצג, והביאום מרן בבית יוסף יו"ד ס' רנח והרמ"א בהג"ה ס' רנח, ה).

כדרכנו שמענו שאין כלל זה מוחלט. בפרט שלאור האמור לעיל שהרשויות הממלכתיות בארץ נחשבות כקופת הצדקה לצורכי העניים, אפשר שיש להחשיב את העניים כולם כבני עיר אחת, כמובא בשו"ת רדב"ז (ח"ג ס' תעב): "ואע"ג שכתב אחד מגדולי הדור ז"ל דעניי עירך קודמין, עניי עירך שמענו אבל עניי קהלך לא שמענו, ויצא לנו מכאן שיוכל כל יחיד ליתן הצדקה לעניי הקהל שירצה – הני מילי בזמן שכל עניי הקהלות מוטלים על כולם יחד ויד כולם שוה בהם, אז יוכל ליתן הצדקה בכל קהל שירצה".

סיכום

מעשה הסיכום למעשה הוא כך:

א. אין חובה לתת מעשר מכל הכנסותיו, כי אם ממה שנשאר אחרי ההוצאות הנצרכות לנהל רמת חיים חסכונית כמקובל לפרנסת בני ביתו. שכיר שהכנסתו קבועה וידועה יש לו להוריד תחילה את ההוצאות הנדרשות לצרכי פרנסתו, ובתנאי שמדובר שההוצאות שלו לאחזקת בני ביתו הן סבירות, ומן הנשאר ייתן מעשר.

ב. לא שייך לתת מעשר מן הברוטו, שהרי המס יורד ואינך מקבל אותו. אדרבה, מסתבר שיש מקום להחשיב את תשלומי מס הכנסה וביטוח לאומי בערך כחצי ממעשר כספים, שהרי חלק ניכר מכספי המסים מיועד לצדקה – לתמוך בעניים ובחולים וכד', ובית דין כופים על הצדקה.

ג. אסור לו לאדם להרעיב את בני ביתו כדי לתת צדקה. אם הוצאותיו הן כאלה שלא נשאר לו הרבה לתת לצדקה, יתן מעט כפי הראוי לו. גם מי שלא נשאר לו כלום מעבר להוצאות ההכרחיות צריך לחסוך אפילו ממאכלו לתת משהו לצדקה לעניים.

אמנם ברור שאם אדם מנהל ביתו כמו אדם אמיד מעבר לרמה המקובלת, ולא נשאר לו לצדקה כלום – אין זו דרך נכונה.

הוצאות לחינוך ילדים נחשבות חלק מחומש למצוות, וכן כל הוצאה למצוה כגון לרכישת תפילין ומזוזות וכד' או לשכר מוהל. אמנם מעשר כספים ניתן להשתמש בו לכל המצוות, אבל מכל מקום יש קדימה לצדקה לעניים.

ד. הכלל "עניי עירך קודמים" אינו בא להוציא עניים אחרים שהנותן מזדהה איתם. אבל בכל זאת אין לאדם להתעלם מן העניים הגרים במקומו, ועליו לתת מקצת מהסכום לעניי מקומו.